

Przemysław Pluskota

Geneza i rola mikrofinansów we współczesnej gospodarce

Ekonomiczne Problemy Usług nr 63, 174-181

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEMYSŁAW PLUSKOTA

Uniwersytet Szczeciński

GENEZA I ROLA MIKROFINANSÓW WE WSPÓŁCZESNEJ GOSPODARCE

Wprowadzenie

Na świecie codziennie wiele osób ma trudności z zaspokojeniem elementarnych potrzeb. Problemem jest nie tylko dostęp do wody pitnej, wystarczającej ilości pożywienia zapewniającej byt całej rodzinie, podstawowych usług medycznych, edukacji, ale również permanentny brak dostępu do kapitału wśród osób najbiedniejszych, który gwarantowałby wykształcenie dzieci i utrzymanie rodziny. Niedobór kapitału i utrudniony do niego dostęp widoczny jest również wśród osób prowadzących działalność gospodarczą. Zagadnienia wykluczenia społecznego, finansowego i niedoboru kapitału są obecnie przedmiotem zainteresowania wielu teoretyków oraz praktyków nie tylko z dziedziny finansów. Stanowią one również bardzo ciekawe spektrum badań instytucji zajmujących się rozwojem gospodarczym.

Celem artykułu jest charakterystyka jednego z narzędzi ograniczania ubóstwa. Mikrofinanse, bo to o nich mowa, zostały uznane za jedną z możliwości zaspokajania podstawowych ludzkich potrzeb, zapewniania niezbędnych funduszy na rozpoczęcie działalności gospodarczej lub promowanie przedsiębiorczych zachowań. W artykule zostanie scharakteryzowane pojęcie i zakres ruchu mikrofinansowego, jego geneza i ewolucja oraz rola, jaką gra w gospodarce oraz współczesnym systemie finansowym.

1. Pojęcie mikrofinansów

Pojęcie mikrofinansów bardzo często utożsamiane jest z mikrokredeytem, wielokrotnie oba stwierdzenia stosowane są zamiennie. W rzeczywistości zakres mi-

rofinansów jest znacznie szerszy, gdyż to nie tylko mikrokredyty – chociaż stanowią one podstawę każdej oferty instytucji mikrofinansowej – ale szerokie spektrum usług finansowych (kredytowych, depozytowych, ubezpieczeniowych, transferowych) skierowanych do ubogich oraz mikroprzedsiębiorstw, dzięki którym uzyskują oni możliwość osiągnięcia lub zwiększania dochodów, a tym samym w wielu przypadkach również polepszenia warunków życia całych rodzin¹. Mikrofinanse definiowane są jako usługi finansowe dla osób biednych, osiągających niskie dochody, utożsamiane z instytucjami udzielającymi niewielkich, niezabezpieczonych kredytów wielokrotnie na zasadach grupowej odpowiedzialności, wraz z obowiązkowymi oszczędnościami, które świadczą o gotowości i zdolności do regularnej spłaty zobowiązań oraz gwarantują dostęp do kolejnych mikrokredytów, uwarunkowanych punktualną i sumienną spłatą poprzednich².

S. Flejterski mikrofinanse rozumie jako udzielanie na dużą skalę niewielkich kredytów, pozyskiwanie niewielkich depozytów od ubogich osób za pośrednictwem bezpiecznych, dogodnie zlokalizowanych, lokalnych instytucji finansowych. Termin ten obejmuje wiele narzędzi, wśród których największą popularnością charakteryzuje się mikropożyczka, ale której coraz częściej towarzyszą specjalne pakiety oszczędnościowe, ubezpieczeniowe, których odbiorcami są osoby o niskich dochodach oraz mikroprzedsiębiorcy rozpoczynający lub prowadzący działalność gospodarczą na niewielką skalę, często również samodzielnie³. Zdaniem autorów opracowujących raport dotyczący wykluczenia finansowego, mikrofinanse na całym świecie uznawane są za skuteczne narzędzie walki z wykluczeniem społecznym i finansowym oraz ubóstwem⁴. W podobnym tonie definiują mikrofinanse R.P. Christen, R. Rosenberg, V. Jayadeya. Rozumieją je jako ruch, którego celem jest zapewnienie wielu ubogim gospodarstwom domowym trwałego dostępu do usług finansowych, obejmujących poza kredytami, również oszczędności, ubezpieczenia oraz usługi rozliczeniowe⁵. A. Alińska jest zdania, że mikrofinanse to forma dostarczania usług finansowych i niefinansowych grupom społecznym o najniższych dochodach, z przedsiębiorcami (rozpoczynającymi lub planującymi rozsze-

¹ J. Adamek, *Mikrofinanse islamskie – założenia, produkty, praktyka*, CeDeWu.pl, Warszawa 2010, s. 25.

² A. Gonzalez, R. Rosenberg, *The State of Microfinance – Outreach, Profitability and Poverty*, info.worldbank.org/etools/library/latestversion, 6.12.2010.

³ B. Bartkowiak, S. Flejterski, P. Pluskota, *Fundusze i usługi pożyczkowe dla mikro, małych i średnich przedsiębiorstw*, Difin, Warszawa 2006, s. 22.

⁴ *Mikrofinanse – narzędzie walki z wykluczeniem. Kluczowe zagadnienia*, projekt finansowany ze środków Komisji Europejskiej w ramach „Wspólnotowego programu zwalczania wykluczenia społecznego 2002–2006”. Microfinance Centre (MFC), European Microfinance Network, Community Development Finance Association, s. 2 i następne.

⁵ R.P. Christen, R. Rosenberg, V. Jayadeya, *Financial institutions with a “double bottom line”: implications for the future of microfinance*, The Consultative Group to Assist the Poor (CGAP), „Occasional Paper”, July 2004, s. 2–3.

rzyć swoją działalność) na czele, które nie dysponują odpowiednimi środkami finansowymi, aby znaleźć się w orbicie zainteresowań i korzystać z usług tradycyjnych banków komercyjnych i innych instytucji finansowych⁶. Podobnie jak wielu teoretyków i praktyków zajmujących się mikrofinansowaniem, utożsamia tę problematykę z zagadnieniami wykluczenia społecznego i finansowego nie tylko w krajach najbiedniejszych, ale również rozwiniętych i rozwijających się. Utrata pracy, pogorszenie kondycji finansowej, upadłość firmy oraz wiele innych problemów natury finansowej dotyka gospodarstwa domowe i przedsiębiorców w każdej gospodarce rynkowej, niezależnie od kontynentu oraz zasobności portfeli obywateli. Niedostosowanie oferty tradycyjnych pośredników finansowych do potrzeb i oczekiwań osób ubogich warunkuje istnienie instytucji mikrofinansowych. Odnoszą się one również do mikro i małych przedsiębiorstw produkcyjnych, usługowych, prowadzących działalność na niewielką skalę na terenach rolniczych oraz miejskich.

Współczesne mikrofinanse to nie tylko mikrokredyty, ale również wszelkie usługi sprzyjające poprawie warunków życia osób najuboższych. Zalicza się do nich programy usprawniające usługi opieki zdrowotnej oraz infrastrukturę mikrofinansów. Wiele współczesnych instytucji mikrofinansowych usługi mikrokredytowe łączy z programami edukacyjnymi, również w zakresie oszczędzania, usługami szkoleniowymi w zakresie otwierania i prowadzenia własnej działalności gospodarczej oraz przekwalifikowania⁷. Zdaniem W. Sz wajkowskiego zadaniem mikrofinansowania jest stwarzanie szansy rozwoju ekonomicznego, umożliwienie przedsiębiorcom wykorzystania ich wiedzy, talentu, zapału oraz umiejętności, a wielokrotnie również marzeń. Istoty mikrofinansowania nie można zrozumieć, mając na uwadze wyłącznie takie pojęcia, jak sprzedaż, produkt, rynek, zysk⁸.

2. Geneza mikrofinansów

Oszczędzanie oraz kredytowanie na zasadach grupowych znane jest od wielu lat i identyfikowane między innymi z „susus” w Ghanie, „chit funds” w Indiach, „tandas” w Meksyku, „arisan” w Indonezji, „cheetu” na Sri Lance, „tontines” w Afryce Zachodniej czy „pasanaku” w Boliwii oraz wieloma innymi grupami wspólnego, zbiorowego oszczędzania i kredytowania na całym świecie⁹. Jedną z pierwszych i zarazem najdłużej funkcjonujących instytucji mikrofinansowych był

⁶ A. Alińska, *Instytucje mikrofinansowe w lokalnym rozwoju społeczno-gospodarczym*, Monografie i Opracowania nr 558, SGH w Warszawie, Warszawa 2008, s. 155.

⁷ L. Dokulilova, K. Janda, P. Zetek, *Sustainability of Microfinance Institutions in Financial Crisis*, Munich Personal RePEc Archive (MPRA), 7 October 2009, s. 5.

⁸ W. Sz wajkowski, *Tajemnice mikrofinansowania*, CeDeWu, Warszawa 2002, s. 16–18.

⁹ *The History of Microfinance*, <http://www.globalenvision.org/library>, 25.11.2010.

Irish Loan Fund założony na początku 1700 roku przez J. Swifta. Instytucja ta udzielała niewielkich kredytów biednym rolnikom, którzy nie posiadali żadnej formy zabezpieczenia¹⁰. Początkowo rozwijała się powoli, by w 1840 roku osiągnąć liczbę około 300 funduszy w całej Irlandii. Ich głównym celem było udzielanie niewielkich pożyczek na krótki okres. W apogeum swojej aktywności fundusze te obsługiwały rocznie 20% irlandzkich gospodarstw domowych¹¹.

Sto lat przed zdobyciem przez mikrofinanse światowej popularności, w czasie rewolucji przemysłowej (XIX wiek), należy poszukiwać korzeni spółdzielni kredytowych. Wówczas to Friedrich Raiffeisen oraz Hermann Schulze z Delitzsch zainicjowali ruch oparty na grupowym systemie udostępniania usług finansowych ubogim gospodarstwom rolnym¹². Pierwszy był twórcą banków spółdzielczych (banków Raiffeisena), natomiast drugi zainicjował powstanie banków ludowych. Instytucje te swoje działania koncentrowały na aktywizacji gospodarczej swoich członków, czyli w głównej mierze chłopów i rzemieślników. Bliska obecność przestrzenna tych instytucji, jak i osobisty związek z klientami, a zarazem swoimi członkami, stanowiły o sile tego ruchu i spowodowały rozprzestrzenienie na cały świat. Pomysł zainicjowany przez F. Raiffeisena i H. Schulzego zaciekał Brytyjczyków, którzy poparli rozwój spółdzielni kredytowych w Indiach – stały się one prekursorem mikrofinansów w Azji Południowej. Po koniec XIX wieku władze Madrasu (południowe Indie), szukając skutecznych sposobów na redukcję ubóstwa, postanowiły stworzyć spółdzielnie kredytowe oparte na modelu Raiffeisena¹³. Spółdzielnie kredytowe rozpowszechniły się również w Bengalu¹⁴, tracąc impet w kolejnych latach. Pozostawiły jednak po sobie trwałe efekty w postaci zakorzenienia się zjawiska grupowego pożyczania na kolejne lata.

Kolejny istotny etap w rozwoju mikrofinansów to rok 1895, wówczas w Indonezji utworzono Indonezyjski Ludowy Bank Kredytowy, który uznaje się za początek największego systemu mikrofinansowego w tym kraju. Podobne modele oparte na zbiorowym kredytowaniu i oszczędzaniu rozwinęły się na rolniczych obszarach Ameryki Łacińskiej. Ich celem była modernizacja sektora rolniczego poprzez mobilizację oszczędności, pobudzenie inwestycji dzięki kredytom oraz zmniejszenie ucisku feudalnego. Wielokrotnie instytucje te należały do rządowych agencji lub banków prywatnych¹⁵.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ J. Adamek, *op.cit.*, s. 27.

¹² S. Flejterski, I. Romiszewska, *Niemiecki system bankowy*, Twigger, Warszawa 2004, s. 118 i nast.

¹³ B. Armendariz de Aghion, J. Morduch, *Ekonomia mikrofinansów*, Wydawnictwo AnWe-ro, Gdańsk 2009, s. 102.

¹⁴ Bengal – historyczna kraina w Azji Południowej. Zachodnia jego część leży w Indiach (Bengal Zachodni), wschodnia, kiedyś Pakistan Wschodni, obecnie to Bangladesz.

¹⁵ *The History of Microfinance...*

W latach 1950–1970 rządy wielu krajów oraz dawcy kapitału skoncentrowali się na udzielaniu kredytów małym gospodarstwom rolnym w nadziei na zwiększenie ich produktywności i zyskowności. Wysiłki mające na celu rozszerzenie dostępności kredytów rolnych skupiały się na subsydiowaniu spółdzielni rolniczych lub agencji rozwoju, udzielających wsparcia poniżej rynkowych stóp procentowych. Działania te okazały się mało efektywne, na dodatek ograniczały bazę kapitałową instytucji w wyniku znacznego zmniejszenia spłacalności pożyczonych kwot. Wielokrotnie pomoc nie trafiała do najbardziej potrzebujących, koncentrując się na bardziej zamożnych rolnikach¹⁶. Wydarzeniem w rozwoju mikrofinansów było również założenie w Wenezueli przez studenta Josepha Blatchforda w 1961 roku pozarządowej organizacji ACCION International. Udzielała ona mikropożyczek ubogim przedsiębiorcom oraz wspierała ich różnymi programami pomocowymi. Początkowo inicjatywa spotkała się z chłodnym odbiorem społecznym, jednak dzięki uporowi i wytrwałości założyciele zaczęli powoli współpracować z mieszkańcami w celu zidentyfikowania i rozpoznania ich największych potrzeb. Wolontariusze wraz z mieszkańcami zaczęli doprowadzać energię elektryczną i kanalizację do domów ubogich, równolegle rozpoczęli również programy szkoleniowe i żywieniowe oraz budowę szkół i ośrodków użyteczności publicznej. Przez następne 10 lat ACCION zainicjowała podobne programy w kolejnych krajach (Brazylia, Peru, Kolumbia)¹⁷. W latach 70. ruszyły eksperymentalne programy, które bazowały na solidarnej odpowiedzialności za zobowiązania pojedynczych członków, gwarantując spłatę pożyczki, w Bangladeszu, Brazylii i kilku innych krajach. Polegały one na udzielaniu niewielkich kredytów grupom ubogich kobiet w celu ich aktywizowania i uniezależnienia od lichwiarzy. Kilka lat później (1976) młody wykładowca ekonomii Uniwersytetu Chittagong Muhammad Yunus podczas wizyty w ubogich gospodarstwach domowych w stanie Jobra zauważył młodą kobietę, która wypłatała krzesła. Okazało się, że aby móc je produkować, kobieta musiała pożyczyć pieniądze na zakup surowca od lichwiarza na 10% tygodniowo. Chcąc rozwiązać problem lichwiarskich pożyczek oraz wyrwać pożyczkobiorców (głównie kobiety) z rąk nieuczciwych pośredników, zaproponował wspomnianej – oraz innym dzielącym ten sam los – pożyczkę 27 dolarów amerykańskich. Wsparcie skierował do 42 ubogich kobiet, umożliwiając im zakup niezbędnych surowców¹⁸. Chcąc poprawić materialną sytuację wielu osób, uniezależnić od lichwiarzy oraz zwiększyć dochody, tym samym wzmocnić wiarę w to, co robią, M. Yunus postanowił stworzyć system niewielkich kredytów dla biednych niedysponujących żadnym zabezpieczeniem. Zachęcony doświadczalnym programem, postanowił objąć wsparciem jeszcze większe rzesze ubogich lub chcących rozpocząć działalność gospodarczą. W 1983

¹⁶ J. Adamek, *op.cit.*, s. 27.

¹⁷ <https://www.accion.org>, 25.11.2010.

¹⁸ M. Yunus, *Banker to the poor*, Aurum Press, Londyn 2003, s. 5–9 i nast.

roku założył Grameen Bank, określany bankiem wiejskim, bankiem ubogich. Projekt zyskał ogromną popularność nie tylko w rolniczym Bangladeszu, ale również w wielu innych krajach na całym świecie, czego dowodem było przyznanie M. Yunusowi w 2006 roku Pokojowej Nagrody Nobla.

Lata 80. XX wieku to czas polityki ukierunkowanej na odchodzenie od subsydiowania instytucji mikrofinansowych na rzecz samowystarczalnych podmiotów. Dopłaty do kredytów były przyczyną niewypłacalności wielu banków rozwoju rolnictwa, wysokich kosztów administracyjnych takiego wsparcia oraz spowodowały dysproporcje w korzystaniu ze wsparcia przez większe i bogatsze gospodarstwa rolne. Wywołało to zmianę założeń leżących u podstaw mikrofinansów oraz poszukiwanie nowych rozwiązań w zakresie funkcjonowania samowystarczalnych i bardziej efektywnych instytucji mikrofinansowych. W ich wyniku wprowadzono oryginalne metody oraz zdefiniowano nową filozofię finansowania ubogich opartą na następujących stwierdzeniach:

- osoby biedne, w szczególności kobiety, terminowo spłacają raty, w wielu przypadkach nawet lepiej niż kredytobiorcy w krajach wysokorozwiniętych o dojrzałych systemach bankowych;
- ubodzy są w stanie płacić odsetki, które pozwolą na pokrycie kosztów przez instytucje mikrofinansowe.

Lata 90. charakteryzowały się wysoką spłacalnością mikrokredytów oraz stopami procentowymi pokrywającymi koszty działalności instytucji, umożliwiającymi osiągnięcie długotrwałej stabilizacji i znaczne zwiększenie liczby klientów. W tym czasie nastąpił również rozwój zakresu usług mikrofinansowych – nie ograniczono się już do dotychczas najbardziej popularnych mikrokredytów i wielokrotnie idących w parze oszczędności – zaczęto je rozpatrywać szerzej, obejmując mikroubezpieczenia, transfery pieniądza, programy emerytalne. Okres ten charakteryzował się rosnącym entuzjazmem do promocji i rozwoju mikrofinansów jako strategii do walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. W wielu krajach powstały i rozwinęły się instytucje mikrofinansowe dostarczające podstawowe usługi finansowe osobom ubogim oraz zaspokajające finansowe potrzeby mikroprzedsiębiorców. Zdarzenia te wywołały zmianę filozofii działania wielu z nich. Z upływem czasu kierujący instytucjami mikrofinansowymi na prowadzoną działalność coraz częściej zaczęli spoglądać przez pryzmat zysków generowanych, co było sprzeczne z pierwotną ideą popularyzowaną przez M. Yunusa. Takie działania przyczyniły się do powstania rysy na całym ruchu. Sceptycznie odnośnie do kierunku rozwoju współczesnych mikrofinansów odnosi się między innymi Vijay Mahajan. Jego zdaniem produkty mikrofinansowe, mimo że pozwalają przetrwać wstrząsy finansowe, jednak nie czynią ludzi ubogich bogatszymi. Jeśli ma to być narzędzie walki z ubóstwem, to w większym stopniu powinno wspierać biznes, ponieważ ludzie wolą mieć pewną i bezpieczną pracę niż podejmować ryzyko prowadzenia działalności

gospodarczej¹⁹. Jego zdaniem udzielanie kredytów może być przyczyną problemów ubogich, a nie lekarstwem na nie. Ludzie przytłoczeni długiem pożyczają, aby spłacić poprzednie zobowiązania. Według V. Mahajana kredyty nie trafiają w największym stopniu do najbardziej potrzebujących, tylko do tych znajdujących się powyżej granicy ubóstwa. Sygnałem potwierdzającym, że mikrofinanse zatraciły swój pierwotny charakter, mogą być ostatnie wydarzenia w Indiach. W jednym z największych stanów, w Andhra Pradesh, ponad 90 proc. mikrokredytobiorców przestało spłacać długi. Może to zachwiać nie tylko sektorem bankowym, ale również gospodarką. Jest to efekt agresywnej sprzedaży, wiele instytucji dążąc do maksymalizacji zysków, zapomina o pierwotnym przesłaniu i charakterze wsparcia mikrofinansowego. Według „The Economist” w ostatnim czasie odnotowano ponad 50 przypadków samobójstw wśród kobiet, które ulegając namowom pośredników, wpadły w spiralę zadłużenia. Według wielu problemem nie są zbyt wysokie odsetki, ale agresywne zachęcanie do brania kredytów, niezależnie od potrzeb²⁰.

Podsumowanie

Pomimo ostatnich niepokojących sygnałów wydaje się, że globalny ruch mikrofinansowy na przestrzeni lat przyniósł wiele korzyści. Potwierdzeniem są miliony osób na wszystkich kontynentach, które zmieniły życie swoje i swoich rodzin. Niepokojące jest jednak to, że idea instytucji *non profit* w niektórych regionach przegrała z funkcjonowaniem dla zysku. Globalne instytucje finansowe, od funduszy *venture capital* po fundusze emerytalne, kosztem najbiedniejszych zaczęły poszukiwać nowych form generowania zysków, lokując pieniądze w instytucjach mikrofinansowych. Zmiana sposobu prowadzenia działalności wymaga interwencji i ponownego zdefiniowania celów mikrofinansów. Należy jednak mieć na uwadze, iż zmiany idące w kierunku nadmiernej regulacji mogą przynieść skutki odmienne od zamierzonych. Produkty mikrofinansowe w dalszym ciągu powinny być narzędziem pozyskiwania dochodów, ale nie przez instytucje mikrofinansowe, lecz osoby ubogie i mikroprzesiębiorców. Aby mikrofinanse przybliżyły do realizacji Mileńskich Celów Rozwoju, w szczególności do obniżenia o połowę liczby osób żyjących w skrajnym ubóstwie i głodzie do roku 2015, w dalszym ciągu powinny wspierać i edukować najbiedniejszych.

¹⁹ A short history of microfinance, <http://www.guardian.co.uk>, 25.11.2010.

²⁰ Szerzej na ten temat zob. A. Szyłło, *Fala samobójstw w Indiach. Powód? Mikrokredyty*, „Gazeta Wyborcza” 2010, nr 284, <http://wyborcza.pl>, A. Kazmin, *Żer na najbiedniejszych*, „Dziennik Gazeta Prawna”, magazyn „Pieniądze na Weekend”, nr 240, s. 16.

ORIGIN AND ROLE OF THE MICROFINANCE IN TODAY'S ECONOMY**Summary**

Microfinance is often considered one of the most effective and flexible strategies in the fight against global poverty. It consists of making small loans to individuals, usually women, to establish or expand a small business. Nowadays the definition of microfinance include microcredit, savings products, payment services and microinsurance.

The today use of the expression microfinancing has its roots in the 1970s when organizations, such as Grameen Bank of Bangladesh with the microfinance pioneer Mohammad Yunus, were starting and shaping the modern industry of microfinancing. Microfinance has a beguiling simplicity and a record of success not just in promoting financial resilience but in achieving other social objectives – reaching the excluded, empowering women and developing the capacity of small groups of people to take control of their own lives.

Translated by Przemysław Pluskota